

El dret a l'alimentació entre la gent gran: anàlisi dels entorns alimentaris i creació d'indicadors per a una alimentació més inclusiva, saludable i sostenible en un context post-covid-19

Agustí Andreu Tomàs

Professor agregat

Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social.

Universitat Rovira i Virgili

agusti.andreu@urv.cat

<https://orcid.org/0000-0003-2629-3772>

María Offenhenden

Professora associada

Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social.

Universitat Rovira i Virgili

maria.offenhenden@urv.cat

<https://orcid.org/0000-0001-9918-6519>

Aquest projecte desenvolupa una part dels objectius inclosos en una recerca més àmplia: “Menjar importa: Precarització i itineraris alimentaris (in)segurs en persones majors”¹, dirigida per Mabel Gracia-Arnaiz (URV). El plantejament bàsic d'aquesta recerca ha estat analitzar com són els entorns alimentaris de la gent gran a la província de Tarragona. Les recerques sobre els entorns alimentaris van iniciar-se a finals dels anys 80 a Anglaterra i a Amèrica del Nord. Aquests estudis estableixen un model basat en l'existència de deserts alimentaris (on hi ha poca presència de botigues d'alimentació), de pantans alimentaris (abundant presència de botigues, però amb menjar d'escassa qualitat) i els oasis (llocs amb una presència important de botigues de menjar nutritiu i saludable). L'èmfasi de les diferents investigacions sobre aquests entorns s'ha centrat bàsicament en l'anàlisi dels deserts alimentaris. Les raons les trobem en el fet

¹ Ministerio de Ciencia e Innovación (MICINN) i Agencia Estatal de Investigación (AEI) - PID2019 104253RB C21.

que es considerava que aquests entorns expliquen determinats problemes de salut comunitaris (excés de pes, diabetis...) i que, per altra part, són una variable determinant per entendre les problemàtiques generades per la inseguretat alimentària, és a dir, per una situació en què les persones no tenen accés físic, social i econòmic a suficients aliments innocus i nutritius per tal de satisfer les seves necessitats i preferències alimentàries i per portar una vida activa i sana (FAO, 2012).

La nostra investigació s'ha portat a terme a la província de Tarragona; concretament hem estudiat dues zones: una d'àmbit urbà i una altra de tipus rural. En relació amb l'espai urbà vam decidir centrar el nostre interès en un barri de Reus i un de Tarragona, escollits a partir d'un criteri molt clar: el de ser els barris amb major presència de població de gent gran. En aquest cas, tant a Tarragona (barri Eixample Sud) com a Reus (barri Poetes) es tracta de dos barris que no són pas de nivell socioeconòmic baix ni presenten cap problemàtica de marginació social. Pel que fa a l'àmbit rural, la comarca estudiada ha estat la Terra Alta ja que és la que presenta un índex d'envelliment més alt; en aquest cas hem treballat a les poblacions de Bot, Arnes, Prat de Comte i Pinell de Brai.

La metodologia emprada ha estat de tipus etnogràfic. En el context del treball de camp etnogràfic, les principals tècniques que hem utilitzat han estat les entrevistes en profunditat amb informants seleccionats (en total es van realitzar 16 entrevistes a persones majors de 65 anys), l'observació participant i també la realització d'una sèrie d'itineraris per poder elaborar un mapeig dels recursos alimentaris de les diferents zones estudiades. Aquests itineraris ens han permès quantificar el comerç de proximitat, la restauració i altres recursos en termes de subministrament d'aliments en clau territorial i analitzar els usos que en fa la gent gran. En aquesta nota de recerca presentarem una primera i breu reflexió sobre la part del nostre estudi que pren en consideració l'aplicació del concepte de *desert alimentari* per entendre els entorns alimentaris, tant urbans com rurals, de la nostra província.

En les zones urbanes estudiades, podem dir que la percepció generalitzada entre els nostres entrevistats/des és positiva pel que fa a l'oferta de comerços alimentaris al seu barri i a les seves zones immediates. Consideren, per tant, que el seu barri està molt ben proveït i que poden accedir a tot allò que necessiten. Es tracta de persones que realitzen majorment

la compra utilitzant els diferents tipus d'establiments que es troben en la proximitat dels seus domicilis, espai en el qual s'inclouen supermercats, el mercat central de la ciutat i una varietat de botigues (fruiteries, peixateries, carnisseries i/o fleques, a més d'altres botigues especialitzades en la venda de llegums o farines). En el cas del barri Poetes de Reus, puntualment utilitzen el cotxe per traslladar-se a supermercats que es troben més lluny. L'explicació la trobem en el fet que es tracta d'un barri residencial molt proper al centre de Reus, amb poca activitat comercial. En canvi, l'Eixample Sud (Tarragona) és un barri cèntric amb intensa activitat comercial, inclosos comerços relacionats amb l'alimentació. El mercat de Tarragona es troba just en un carrer que confronta amb el barri i, dins del perímetre del barri, hi ha el centre comercial Parc Central. En aquests barris estudiats també hem pogut detectar algunes pràctiques d'autoconsum, si bé és cert que són limitades. Aquestes pràctiques inclouen des de persones que elaboren el seu propi pa, a altres que conreen un hort urbà a la terrassa de casa seva i que va arribar a produir 150 quilos d'hortalisses. Per altra part, una altra de les persones entrevistades —de família d'agricultors— tenia un hort als afores de la ciutat de Tarragona, però l'aparició de problemes de salut va posar fi a les seves activitats agrícoles.

Pel que fa a les poblacions de la Terra Alta, hem de dir que la realitat dels pobles on hem fet treball de camp és força diferent, tant pel nombre d'habitants com pel nombre d'establiments d'alimentació. La despoblació i l'envelliment són els factors clau per entendre la situació dels entorns alimentaris d'aquestes poblacions. Moltes botigues han tancat per manca de relleu generacional en el moment que els propietaris s'han jubilat. En els pobles, la compra dels productes d'alimentació està directament relacionada amb la capacitat de mobilitat de les persones, mobilitat tant física, psicomotriu de les persones, com pel fet de tenir vehicle propi o d'algun familiar pròxim.

A banda de les botigues d'alimentació, hi ha dos aspectes que pensem que són molt importants en relació amb els entorns alimentaris de la gent gran en els pobles. Per una part, la venda periòdica i ambulant i, en segon lloc, els horts d'autoconsum. El mercat setmanal facilita l'adquisició de productes alimentaris a aquelles persones amb problemes de

mobilitat que d'aquesta manera poden, sense sortir del poble, adquirir determinats productes que no tenen les botigues locals. Un altre element important en els sistemes alimentaris locals el constitueix la presència dels horts d'autoconsum. En els pobles estudiats, d'agricultura de secà, l'hort constituïa una peça bàsica de l'engranatge alimentari per dos motius: era la font de verdura i fruita per a les llars i creava relacions comunitàries a través de l'intercanvi i la donació de productes a aquelles famílies que no disposaven d'hort. Autoconsum, sobirania alimentària, i creació de comunitat que actualment es veuen amenaçades per la desaparició d'aquest tipus de pràctica agrícola.

Pel que fa a la compra fora del poble, la manca de mobilitat per part de la gent gran és un element decisiu. De totes maneres, sovint aquesta compra a l'exterior de la comunitat està "ritualitzada". Comprar en una altra població s'integra en les rutines de la vida quotidiana relacionades amb: compres en altres comerços que no hi ha al poble, qüestions de salut i visites al metge i aspectes relacionats amb determinades situacions administratives. Aquesta mobilitat, que podem catalogar com a "obligada", afavoreix l'adquisició d'aliments en aquests supermercats i botigues que estan fora del poble i que, si no fos per aquestes situacions, la població de gent gran hi tindria un accés més restringit. Per altra part, pensem que aquest grup d'edat no té tanta necessitat de comprar en aquests tipus de comerços, són un grup social amb unes preferències i uns biaixos personals que modelen el seu consum. És un col·lectiu que manté un fort lligam amb el veïnat i, com a conseqüència, sovint prefereix comprar a les petites botigues locals del poble encara que impliqui pagar un preu més alt. Comprant a la botiga local es "fa poble". La botiga també és un lloc de relació social.

L'USDA, el Departament Agricultura dels Estats Units, va definir, l'any 2009, l'entorn de *desert alimentari* com una àrea amb accés limitat a aliments assequibles i nutritius. Particularment, el concreta com una àrea de població amb baixos ingressos i que viuen més enllà d'una milla (1,6 quilòmetres) d'un supermercat, en zona urbana, i de 10 milles (16 quilòmetres) en entorn rural. Si agafem aquests indicadors de l'USDA, òbviament cap dels barris urbans analitzats —Eixample Sud, en el cas de Tarragona, i Poetes, en el cas de Reus— poden ser considerats com a

desert alimentari. El nombre de comerços d'alimentació i la distància en què es troben en relació amb els seus habitants tant en un barri com en l'altre és inferior a una milla. Pel que fa al medi rural, si bé tots els pobles tenen botiga de queviures o supermercat, la situació no és tan favorable com en un entorn urbà. De totes maneres, si considerem que en zona rural la distància als supermercats pot arribar fins els 16 quilòmetres, tampoc entrarien en la qualificació de desert alimentari. Tots els pobles on hem fet treball de camp estan a menys de 16 quilòmetres d'un poble més gran (normalment la capital de comarca); i en alguns casos dintre del radi de 16 quilòmetres hi trobem altres poblacions que tenen comerços d'alimentació.

Per finalitzar, si bé actualment no hi ha, com hem vist, un perill imminent que les nostres zones urbanes i rurals entrin en la catalogació d'un entorn alimentari de desert, sí que s'han donat una sèrie de canvis que han alterat la composició dels entorns alimentaris de les zones estudiades.

Els itineraris realitzats al barri de l'Eixample Sud ens confirmen l'augment dels supermercats (en aquest barri hem identificat un total de 14 supermercats). La proliferació de supermercats de barri ha incidit també en la disminució de les botigues especialitzades (carnisseries, peixateries...). Per altra part, l'ocupació dels centres urbans per les minories ètniques i els immigrants ha incidit en la creació d'una sèrie de botigues de tipus ètnic que han vingut a ocupar el lloc deixat per les botigues de barri de tota la vida: verduleries i fruiteries de pakistanesos, carnisseries *halal* i, entre altres, supermercats llatinoamericans, més evident en el cas de l'Eixample Sud de Tarragona que no pas en el barri Poetes de Reus. Cal seguir l'evolució d'aquest tipus de comerços ja que poden plantejar nous reptes en el sistema alimentari tradicional com, per exemple, que per a la població autòctona es tracti d'un tipus d'aliments que no són acceptables culturalment.

La problemàtica de les zones rurals és força diferent: en aquestes zones els supermercats tendeixen a instal·lar-se en els municipis més grans, ja que aconsegueixen una quota més gran de mercat. En aquests casos, les persones grans es poden veure més afectades a l'hora de realitzar la compra d'aliments, per una part per temes de mobilitat, ja que tenen més problemes de salut i més barreres de transport i, en segon lloc, pels seus

vincles més forts amb la comunitat. Per aquest motiu les respostes als problemes dels entorns alimentaris per a les persones grans s'han de portar a terme a dintre de la mateixa comunitat. Cal desenvolupar models alternatius per assegurar la presència d'aliments frescos i de més qualitat en les botigues dels pobles, entre ells la possibilitat de subvencionar el cost dels productes i/o el manteniment de les botigues a través d'ajudes per part de les administracions.

Per altra part, de la mateixa manera que en els àmbits urbans s'estan portant a terme actuacions per crear un sistema d'horts urbans, pensem que aquesta proposta també es pot implementar en els espais rurals. Ja ho comentàvem: els horts d'autoconsum són una forma de reduir la problemàtica de la distància dels veïns d'un poble als comerços situats més enllà de la seva comunitat, i una oportunitat per augmentar l'accés als aliments sans i nutritius. Aquests horts s'estan perdent i caldria recuperar-los. La nostra proposta consistiria, doncs, a fer un ús comunitari d'aquestes zones d'hort i oferir el seu conreu a aquelles persones o famílies que així ho desitgin, a l'estil dels horts urbans.

Una altra eina bàsica dels entorns alimentaris dels pobles és, ja ho hem comentat, la venda ambulant, els mercats setmanals. Aquests mercats es poden veure com una solució per a aquelles persones que no poden desplaçar-se (mobilitat) i, també, com una solució per poder comprar més barats els aliments frescos que no pas a les botigues que hi ha al costat de casa. Per aquest motiu, pensem que s'han d'incentivar aquests tipus de mercats setmanals així com la venda ambulant, i garantir-ne no només la presència sinó també l'existència de parades de productes frescos. El paper dels horts comunitaris i els mercats d'agricultors, que en ser venda directa tenen preus més baixos, poden ser importants per solucionar els problemes de determinats entorns alimentaris. Per altra part, la recuperació dels horts d'autoconsum també incidiria en la recuperació de part de la sobirania alimentària que estem perdent.

Finançament

Projecte finançat per la Diputació de Tarragona. Conveni marc DIPTA-URV 2020-2023.